Matthijs de Jong en Heleen Zorgdrager (red.)

De Bijbel Anders

Lezen en vertalen met hart voor de ander

SKANDALON

Inhoud

Voorwoord 7
Afkortingen van bijbelvertalingen 9

I Anders kijken is anders vertalen 11
II Gods eigennaam: vertalen van het onvertaalbare 37
III De rol van de aarde in het scheppingsverhaal 61
IV Grensoverschrijdend gedrag en de vrouw van Potifar 81
V Geen toegang voor priesters met beperkingen 97
VI De dienaar van de Eeuwige en de generaties 117
VII Sion als misbruikte en vernederde vrouw 137
VIII Vind de vrouwen! Een kijkje in de geslachtsregisters 157
IX Zoeken naar de grenzen van Jezus' gender 167
X Onze Vader Onze Moeder 181
XI Molukse Nederlanders en de gelijkenis van de pachters 197
XII Eerlijk vertalen doe je zo 209

Over de auteurs 220
Register van bijbelplaatsen 223

HOOFDSTUK 1

Anders kijken is anders vertalen

MATTHIJS DE JONG EN HELEEN ZORGDRAGER

Wat houdt inclusief vertalen in? Welke voorbeelden bestaan daarvan in de praktijk van bijbelvertalen? En waarom is dit zo'n relevant onderwerp? Dit eerste hoofdstuk biedt een introductie op het onderwerp en het belang ervan. Het laat zien dat de vraag naar inclusief taalgebruik ook raakt aan onze kijk op taal en vertalen. Het gaat om bewustwording – er is veel meer mogelijk dan soms wordt gedacht. En het gaat over de grenzen van wat 'vertalenderwijs' tot stand kan worden gebracht. Dit hoofdstuk laat je met nieuwe ogen kijken naar vertalen en bereidt je voor op wat er volgt in dit boek.

Ontstaan van dit boek

Dit boek is geboren uit een conflict. Eind 2020 stonden wij, de twee redacteuren van dit boek, lijnrecht tegenover elkaar. Een voorpublicatie had duidelijk gemaakt hoe de vernieuwde editie van de Nieuwe Bijbelvertaling, de NBV21, eruit zou gaan zien: daarin zouden ook de zogenoemde eerbiedshoofdletters in verwijswoorden naar God (Ik, U, Hij) worden opgenomen. Terwijl een van ons daar als projectleider van de NBV-revisie medeverantwoordelijk voor was, was de ander daar vanuit

feministisch-theologisch oogpunt faliekant op tegen. De wens om de vertaling als kerkbijbel breder acceptabel te maken botste op de klacht dat het hoofdlettergebruik in 'Hij' en 'Hem' het op zichzelf al problematische masculiene spreken over God nog extra aanzet.[1] Sindsdien is er veel over die hoofdletter geschreven.[2] De kwestie is goed in kaart gebracht (alhoewel niet opgelost). Hier botsen twee perspectieven, die allebei legitiem zijn. Aan de ene kant een eerbiedsframe waarbinnen zulke hoofdletters gepast zijn en het loslaten ervan ervaren wordt als een gebrek aan eerbied voor God. Uit reacties op de NBV in kerkelijk Nederland en Vlaanderen bleek dit frame veel aanweziger en bepalender dan in het vertaalproject aanvankelijk was gedacht. Aan de andere kant staat een inclusiviteitsframe dat de mannelijke vormen waarin de bijbelse taal God overwegend kleedt, wil nuanceren en relativeren (en dat is dus het tegendeel van accentueren!). Dat frame past naadloos bij een moderne vertaling als de NBV die inclusief taalgebruik op het menselijk vlak ('broeders en zusters') tot principe heeft verheven. De keuze voor HEER als weergave van de godsnaam in de NBV, gebleven in de NBV21, betekende al een inbreuk op dit frame.[3] De hoofdletters in Hij en Hem kwamen daar nog bij.

Elke bijbelvertaling moet haar weg zien te vinden tussen traditie en moderniteit, je kunt niet op alle fronten maximaal scoren. Dat levert per definitie discussie op, maar voor het gesprek hierover helpt het enorm als wordt ingezien dat vertalen op meerdere manieren kan. Dat gebeurde ook hier. Na publieke onenigheid over de hoofdletter volgde een vruchtbaar gesprek

1 De publieke discussie begon met een open brief van de European Society of Women in Theological Research en de Oecumenische Vrouwensynode op 10 februari 2021, waarover het dagblad Trouw publiceerde op 12 februari 2021; https://www.trouw.nl/religie-filosofie/verzet-tegen-god-als-hij-houdt-aan~b48f3404/.

2 Van Dorp en De Jong 2021, Hof 2023, Korpel 2020, Smit 2021, De Vries 2022, Zorgdrager 2020.

3 Hof 2023 en hoofdstuk 2 van dit boek.

tussen het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap enerzijds en de Oecumenische Vrouwensynode en de Nederlandse afdeling van de European Society of Women in Theological Research (ESWTR) anderzijds, waarin werd afgesproken om gezamenlijk andere manieren van vertalen te verkennen. Het resultaat daarvan is het boek *De Bijbel Anders*. Het betreft vingeroefeningen in inclusief vertalen in de breedste en meest verstrekkende zin van het woord. Wij gebruiken daarvoor de term 'consequent inclusief vertalen'.

De Bijbel Anders kwam niet zonder slag of stoot tot stand. Eraan vooraf gingen diverse studiemiddagen, discussies en meerdere versies van de verschillende bijdragen. Regelmatig lag het schrijfwerk ook weer enige tijd stil door de algehele drukte van bestaan die alle auteurs parten speelde. Het is helaas ook typerend – en symbolisch – voor de staat van dit onderwerp: hoewel het belang ervan breed wordt onderkend is het niet of nauwelijks ingebed in onze systemen, niet in de kerk, niet in de theologie en niet bij de bijbelorganisaties. Het is in dat licht een klein wonder dat het gelukt is deze uitgave tot stand te brengen.

Wat is *De Bijbel Anders*?

Dit boek wil laten zien dat je de bijbelse teksten ook anders kunt vertalen dan meestal wordt gedaan. Dat heeft te maken met twee factoren. De eerste factor betreft 'onze kant', de kant van de vertaling: we hebben te maken met hedendaagse perspectieven van rechtvaardigheid, die we meebrengen in ons lezen van de Bijbel. Onderdeel daarvan zijn aangescherpte inzichten omtrent manieren van uitsluiting waarin taal een rol speelt. Taal is niet een neutraal hulpmiddel om betekenis mee uit te drukken en over te brengen; taal stuurt de voorstelling en is daarmee een machtsmiddel. Dat vraagt om zorgvuldigheid en bewust taalgebruik, zeker wanneer je de Bijbel vertaalt. Aangezien

geen enkele vertaling dwingend volgt uit de brontekst, ligt er een grote verantwoordelijkheid bij de vertalers. Om alert te zijn op in- en uitsluitende vormen van taal, heb je de perspectieven nodig van niet-dominante taalgebruikers: vrouwen en minderheidsgroepen merken dat vaak veel scherper op.

De tweede factor betreft de brontekst zelf. Daarin zitten vaker dan je denkt elementen die 'anders' zijn, afwijkend, ambigu of anderszins weerbarstig. In gangbare vertalingen worden zulke elementen vaak genormaliseerd. Dat hoeft op zichzelf geen probleem te zijn, zolang we maar beseffen dat 'normalisatie' niet de enige mogelijkheid is. Je kunt zulke opvallende elementen in de tekst ook aangrijpen om het anders te doen: om het afwijkende spoor te volgen en de tekst vanuit een ander beeld te belichten. We noemen vier voorbeelden om dit te illustreren.

(1) Het allereerste woord van de Bijbel is al anders dan verwacht. Terwijl we inmiddels ruim tweeëntwintighonderd jaar gewend zijn aan de vertaling 'In het begin schiep God …' lijkt het Hebreeuws niet naar een absoluut begin maar naar een relatief begin te verwijzen: het begin van het scheppen. Als je dat draadje volgt is de schepping van de aarde niet 'uit het niets', maar is het een bevrijding van alles wat haar onleefbaar maakte (hoofdstuk 3).

(2) In Genesis 39 lijkt een onschuldig woord te staan, *sārîs*, 'hoveling', om Potifar te introduceren: gewoon een hooggeplaatste Egyptenaar. Maar is dit wel zo'n onschuldig woord? Ditzelfde woord kan ook een eunuch aanduiden, een gecastreerde hoveling. Als we het op die manier opvatten, werpt dat een ander licht op de avances van Potifars vrouw richting Jozef, die dienstdoet als man des huizes (hoofdstuk 4).

(3) Je kunt ook denken aan Jesaja 53 over de lijdende dienaar. Het slot van Jesaja 53:8 lijkt opeens een meervoudsvorm te bieden ('de slag was die van hen' d.w.z. 'zij werden geslagen'). De

gebruikelijke keuze is om dit, net als de omringende vormen, als een enkelvoud te lezen. Maar je kunt het ook anders doen en deze vorm juist aangrijpen om de collectieve identiteit van de dienaar te belichten: de ene dienaar staat voor een groep (hoofdstuk 6).

(4) Een laatste voorbeeld, nu van buiten dit boek. De bekende uitspraak van Jezus 'wat God heeft verbonden, mag een mens niet scheiden' is op deze wijze prima vertaald. Het contrast is immers tussen de autoriteit van God en die van een mens. Toch is het opvallend dat die 'mens' in dit geval mannelijk is: het zijn mannen die met de vraag komen over wat mannen ten opzichte van hun vrouw mogen doen. En dan blijkt het Grieks ook precies die nuance te hebben: man (Smit 2016). Als je het zo vertaalt – 'wat God heeft verbonden, mag een man niet scheiden' – dan werpt dat een ander licht op de tekst: dit gaat niet primair over scheiden maar over mannelijke dominantie.

Dit betekent niet dat de gebruikelijke vertalingen fout zijn, maar dat je in de teksten nuances kunt ontdekken die in veel vertalingen niet opvallen. En soms kan zo'n andere nuance bepalend zijn voor het beeld dat de tekst biedt. De hoofdstukken in dit boek gaan in op allerlei vormen van wat we hier inclusiviteit noemen; elders wordt ook weleens de term expansiviteit gebruikt. Gender speelt een prominente rol, maar is niet het enige. Het is aangevuld met een aantal andere perspectieven, van postkoloniaal tot ecologisch. Samen vormen de hoofdstukken een poging om een consequent inclusief perspectief voor het voetlicht te brengen waarin het veronachtzaamde gezien wordt.

De drijfveer bij dit alles is, zoals gezegd, rechtvaardigheid, gekoppeld aan het inzicht dat het diepgewortelde idee dat je moet vertalen 'wat er staat' te simpel is.

Vaststellen 'wat er staat' is per definitie een daad van interpretatie. Je kunt er vaak meerdere kanten mee op. Daarin verschillen

de vertaalvoorbeelden in *De Bijbel Anders* niet van andere vertalingen. Bovendien zie je, wanneer je blik gescherpt is door hedendaagse perspectieven van rechtvaardigheid, ook weer nieuwe dingen in de brontekst, zodat je interpretatie soms als vanzelf verandert. De vertaalbijdragen in dit boek zijn vaak verrassend. Als auteurs vinden we het belangrijk om transparant te zijn over hoe we onze vertaalkeuzes gemaakt hebben. Daarom volgt na elke vertaling ook een toelichting. Daarin wordt uitgelegd hoe we bij de gekozen vertaling zijn gekomen. Terwijl we dit project begonnen met 'vertaalproeven' werd het boek van lieverlee verbreed tot het verkennen van allerlei inclusieve perspectieven die relevant zijn voor het vertalen van de Bijbel. Ons doel is niet om met een triomfantelijk gebaar een nieuwe vertaling op tafel te leggen of te claimen dat we *de* nieuwe manier van vertalen gevonden hebben. Wat we met dit boek beogen is het verkennen van nieuwe horizonten bij het inclusief vertalen van de Bijbel, de gevoeligheid hiervoor opwekken en gesprek stimuleren. In sommige hoofdstukken ligt de nadruk op de vertaalproeve, in andere op de verkenning van een inclusief perspectief.

Het spreekt voor zich dat je de perspectieven en vertaalvoorbeelden in dit boek ook best kritisch mag bevragen. Het is schaatsen op dun ijs en misschien is soms wel de conclusie dat de mainstream vertaling nog zo gek niet is. Maar de poging als zodanig is in onze ogen legitiem en relevant. Niet alleen vanwege de hierboven genoemde aanknopingspunten die we in de teksten vinden, maar ook omdat de Bijbel een levende tekst is. Het kan eyeopeners opleveren om de teksten te lezen vanuit hedendaagse perspectieven van rechtvaardigheid, het kan zelfs een bevrijdende ervaring zijn. Dat wil niet zeggen dat anders per definitie beter is en al helemaal niet dat dit vanaf nu de Bijbel is. Geen enkele vertaling 'is' de Bijbel. Elke vertaling biedt immers slechts een belichting van de tekst. *De Bijbel Anders* experimenteert met een aantal eigentijdse belichtingen – ter aanvulling, ter lering, ter inspiratie.

De opkomst van inclusief bijbelvertalen

Om te begrijpen wat inclusief vertalen is, geven we hier een korte schets. Allereerst is het goed om in te zien dat inclusief vertalen al eeuwenlang in praktijk werd gebracht voordat het officieel bestond. Een goed voorbeeld daarvan is de keuze van de Statenvertalers voor 'de kinderen Israëls' als vertaling van de Hebreeuwse aanduiding *bənê-yiśrā'ēl*. Deze aanduiding, die vele malen voorkomt in de Bijbel, bevat de mannelijke meervoudsvorm (in de status constructus) *bənê*. Het was denkbaar geweest om dit als 'de zonen Israëls' te vertalen. De Statenvertalers waren zich er echter van bewust dat je mannelijke taalvormen niet altijd mannelijk moet vertalen. In dit geval – het is een aanduiding van het volk als geheel – is het inclusieve 'kinderen Israëls' beter.

Ook Paulus toont een mooi staaltje inclusief taalgebruik als hij in 2 Korintiërs 6:18 de bekende woorden uit 2 Samuel 7:14 ('Ik zal een vader voor hem zijn en hij voor Mij een zoon') toepast op alle gelovigen. Om het collectief te maken had hij in principe aan een meervoudsvorm voldoende, maar Paulus gebruikt er twee: 'Ik zal jullie Vader zijn, en jullie mijn zonen en dochters'.

Toch was het pas in de tweede helft van de twintigste eeuw dat inclusief vertalen als vertaalprincipe breed in zwang kwam. Het begon als onderdeel van de wereldwijde golf van Goed Nieuws-vertalingen. Ook in Nederlandse Bijbels werd dit een ingeburgerd verschijnsel: in de Groot Nieuws Bijbel (1983, 1996), de Willibrord (editie 1995), de Nieuwe Bijbelvertaling (2004), de Bijbel in Gewone Taal (2014) en de NBV21 (2021). Het vertaalprincipe houdt in dat wanneer de brontekst masculiene taal gebruikt voor een niet-exclusief mannelijke groep, de vertaling kiest voor een inclusieve weergave. Het bekendste voorbeeld is de aanspreekvorm *adelphoi* in de nieuwtestamentische brieven, die als 'broeders en zusters' wordt weergegeven

('vrienden' in de BGT). Een ander voorbeeld betreft het begin van Psalm 1. Waar traditioneel werd vertaald met 'Gelukzalig de man', werd dat 'Gelukkig de mens'.[4]

Een belangrijke factor in de hierboven genoemde vertalingen was ook dat voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis van het bijbelvertalen vrouwen deelnamen als vertalers, meelezers en adviseurs. In recente vertaalprojecten (NBV, BGT en NBV21) was de groep van vertalers (brontaalkenners en neerlandici) qua man-vrouw verdeling in balans.[5] Diversiteit in een vertaalteam vergroot de gevoeligheid voor mogelijke vooroordelen, vertekeningen of eenzijdige perspectieven in de vertaalkeuzes.

Hoewel er over inclusiviteit in de vertaling zeker discussie bestaat,[6] heeft dit verschijnsel een brede acceptatie gekregen. Het combineert taalkundig inzicht met een eigentijds bewustzijn. Aan de ene kant is er het taalkundige feit dat de bijbelse teksten nogal wat voorbeelden bevatten van mannelijke taalvormen met een generieke betekenis; een vertaling met mannelijke vormen kán in de ontvangende taal dan een ongewenste inperking opleveren, die door een inclusieve weergave wordt ondervangen. Aan de andere kant speelt hier ook onze eigen culturele

4 Zie Ellingworth 1992; Harris 1997.

5 Er is relatief weinig bekend over vrouwelijke bijbelvertalers in de geschiedenis. Voor literatuur over de Engelse context, zie Von Flotow 2024. Er is weinig vastgelegd over de toenemende rol van vrouwen in de Nederlandse vertaalprojecten sinds de jaren 80 van de twintigste eeuw.

6 Die discussie is zeer hevig gevoerd met name in de VS rond de NIV (wél inclusiviteit) en de ESV (bewust géén inclusiviteit). Een uitgesproken inclusieve versie van de NIV werd in de jaren 90 gepubliceerd onder de titel *New International Version Inclusive Language Edition*. Vanwege felle protesten op de Britse uitgave, zag men af van uitgave in de VS. De opvolger, wel in de VS uitgegeven, werd Today's New International Version (2002). Zie Blomberg 2005. De breed gebruikte en bekende NIV (2011) biedt wat betreft inclusiviteit weer een wat afgezwakte versie. Daartegenover laat de ESV zich erop voorstaan géén inclusieve taal toe te hebben gepast, wat wordt geframed als niet te zijn gezwicht voor de feministische lobby. In de Nederlandse context zien we hetzelfde verschil, tussen de NBV21 (wél inclusiviteit) en de HSV (bewust géén inclusiviteit), maar zonder de polemiek.

sensitiviteit een rol en de overtuiging dat de Bijbel als levende tekst *iedereen* wil aanspreken.[7]

Radicale inclusiviteit

Terwijl deze vorm van inclusief taalgebruik in veel kerken ingeburgerd is geraakt, geldt dat niet voor de radicale inclusiviteit die sinds de jaren 90 in enkele vertalingen als uitgangspunt genomen is. Voorbeelden van radicale inclusiviteit zijn de *Bibel in gerechter Sprache* (BigS; in druk verschenen in 2006; vierde verbeterde druk 2020) en de *Inclusive Bible* (IncBi; in druk verschenen in 2007). Vergeleken met de gedurfde voorbeelden van radicale inclusiviteit, steekt het 'broeders en zusters' van de mainstream inclusieve vertalingen braafjes af. Wat is het kenmerkende verschil? Radicale inclusiviteit past het inclusiviteitsprincipe ook toe op God. Dat betreft allereerst de weergave van de godsnaam. De aanduiding HEER, LORD, HERR, etc. wordt in deze vertalingen vermeden. Vervolgens worden de mannelijke taalvormen waarmee God wordt omkleed (verwijswoorden en titels) geneutraliseerd. Dat geldt ook voor termen en titels voor Jezus. Verder benutten deze radicaal inclusieve vertalingen inzichten uit de feministische bijbelexegese, en wordt het aandeel van vrouwen in de bijbelse teksten zichtbaarder gemaakt.

Het gaat om twee zeer verschillende projecten. De *Inclusive Bible* (IncBi) is een project dat is getrokken door progressieve katholieke priesters uit diverse landen, verenigd als 'the Priests for Equality', naar aanleiding van het Tweede Vaticaans Concilie. Het project startte in 1988. Na deelpublicaties in de periode 1994-2004 werd een nauwkeurig geredigeerde eindversie gepubliceerd in 2007.[8] De *Bibel in gerechter Sprache* (BigS) is

7 Marshall 2004; Blomberg 2005; Carson 1998; Strauss 1998.
8 Zie https://eewc.com/the-inclusive-bible/.

een project dat is getrokken door een groep Duitse, voornamelijk protestantse bijbelwetenschapsters en -wetenschappers in samenspraak met de Evangelische Kirche. In dit project was veel ruimte voor de individuele keuzes van de vertalers van de verschillende bijbelboeken. Terwijl het vertaalproject BigS uitvoerig is gedocumenteerd,[9] en er door voor- en tegenstanders volop over is gepubliceerd,[10] is er over het vertaalproject IncBi bijna geen informatie of discussie te vinden.[11]

Ook als je de vertalingen vergelijkt, zie je opvallende verschillen: IncBi en BigS gebruiken om hetzelfde doel te bereiken zeer verschillende vertaalstrategieën. Dit voorbeeld laat dat zien:

Genesis 1:27 en 2:2-3

IncBi	**BigS**
Humankind was created as God's reflection: in the divine image God created them; female and male, God made them. On the seventh day God had finished all the work of creation, and so, on that seventh day, God rested. God blessed the seventh day and called it sacred, because on it God rested from all the work of creation.	Da schuf Gott Adam, die Menschen, als göttliches Bild, als Bild Gottes wurden sie geschaffen, männlich und weiblich hat er, hat sie, hat Gott sie geschaffen. Gott aber brachte das eigene Werk am siebten Tag zum Abschluss, indem sie am siebten Tag von all ihrem Werk ruhte, das sie getan hatte. Und Gott segnete den siebten Tag und machte ihn heilig. Denn an ihm ruht sie von all ihrem Werk, das Gott geschaffen hat, um zu wirken.

De BigS kiest een confronterende aanpak door op een expliciet gegenderde manier naar God te verwijzen met afwisselend vrouwelijke en mannelijke verwijswoorden, waarbij de vrouwelijke getalsmatig overwegen. Door God expliciet binair te genderen wordt de lezer/es er steeds aan herinnerd dat God niet

9 Zie https://www.bibel-in-gerechter-sprache.de/. Voor een inleiding zie: https://www.bibel-in-gerechter-sprache.de/wp-content/uploads/Einleitung_Bibel-in-gerechter-Sprache.pdf.

10 Zie Merz 2003; Erbele-Küster 2005; Kühlmann 2005; Gössmann 2007.

11 Bratcher 1995 bespreekt een voorpublicatie.

samenvalt met onze talige conventies. De IncBi vermijdt juist alle verwijswoorden naar God, door God als subject te herhalen of door de formulering aan te passen (bijvoorbeeld als passieve zin). Deze strategie van het genderneutraal aanduiden van God door impliciet taalgebruik is onopvallend. De argeloze lezer/es merkt het nauwelijks op. Pas als je deze vertaling naast een conventionele bijbel legt, zie je dat de mannelijke verwijswoorden naar God zijn verdwenen.

Het zijn twee strategieën die bekend zijn uit de vertaalpraktijk als 'impliciteren' (een bepaald brontekstelement wordt in de vertaling impliciet gemaakt) en 'expliciteren' (een bepaald brontekstelement wordt in de vertaling expliciet gemaakt) – hier toegepast op het grammaticale geslacht van woorden die naar God verwijzen.[12] Beide strategieën hebben hun voor- en nadelen. Ze liggen in het verlengde van wat we al zagen bij de beperkte inclusiviteit: de keuze voor 'broeders en zusters' vertegenwoordigt de expliciete strategie, de keuze voor 'vrienden' de impliciete.

Eveneens kenmerkend voor de radicale inclusiviteit van IncBi en BigS is dat het patriarchale decor van de bijbelse teksten in bepaalde mate herschreven wordt. Bijvoorbeeld Matteüs 5:31:

Grieks	*hos an apolusē tēn gunaika autou, dotō autē apostasion.*
Conventie	Wie zijn vrouw wegstuurt moet haar een scheidingsbrief meegeven.
BigS	Wenn eine Frau gehen möchte, gebt ihr einen Scheidebrief.
IncBi	Whenever a couple divorces, each partner must get a decree of divorce.

12 In hoofdstuk 9 experimenteren Swart en Smit met deze twee verschillende strategieën: een expliciete en een impliciete gendertranscendente Jezus.

De ingreep van de BigS is hier subtieler dan die van de IncBi, maar beide herschrijven de antieke omstandigheden. In de BigS spelen er naast genderinclusiviteit nog twee andere aandachtsvelden van 'rechtvaardig taalgebruik' mee. De vertaling is erop gericht om anti-joodse lezingen van het Nieuwe Testament de pas af te snijden en heeft daarnaast een scherp oog voor sociale gerechtigheid: de hardheid en ongelijkheid van de wereld van toen mag niet door onze taal verbloemd worden. Dat laatste aspect laat overigens ook zien hoe lastig het is om radicale inclusiviteit op een consistente manier uit te voeren. In Deuteronomium 5:18 spreken de mainstream vertalingen van 'Pleeg geen echtbreuk' of 'Pleeg geen overspel'. De BigS kiest met 'Verletze keine Lebenspartnerschaft!' voor acculturatie: een aanpassing aan de moderne context. In de wetgeving met betrekking tot slaven, bijvoorbeeld in Exodus 21:20-21, vertaalt de BigS juist bewust zo dat de (onrechtvaardige) bijbelse context in alle scherpte naar voren komt:

> Schlägt jemand den eigenen Sklaven oder die eigene Sklavin mit einem Stock, so dass der Tod unmittelbar eintritt, dann muss das Opfer gerächt werden. Bleibt der oder die Geschlagene jedoch noch ein paar Tage am Leben, gehen die Schuldigen straflos aus, denn sie haben sich ja selbst geschädigt.

Dat betekent dat er in geval van 'onrecht' ook twee mogelijke strategieën zijn: de ene ontmaskerend (de bijbelse context centraal), de andere herstellend (onze context centraal). De BigS zet beide strategieën in, de IncBi kiest doorgaans voor de tweede strategie. Een voorbeeld, Lucas 1:7:

NBV21	Ze hadden geen kinderen, want Elisabet was onvruchtbaar, en beiden waren al op leeftijd.
IncBi	They were childless – unable to conceive – and they were both advanced in years.

Dit boek besluit in hoofdstuk 12 met een uitvoerig interview met Annette Merz, hoogleraar Nieuwe Testament, die als vertaler meewerkte aan de BigS.

Consequent inclusief

Sinds de opkomst van beperkte en radicale inclusiviteit is het onderwerp gedurende de laatste decennia alleen nog maar groter geworden. Het binaire taalgebruik waarin inclusiviteit tot nu toe vaak vorm kreeg, door naast mannelijke ook vrouwelijke vormen toe te voegen of expliciet te maken, begint steeds meer gedateerd aan te doen. Welke mogelijkheden biedt onze taal om dat anders te doen? Ook zijn er nieuwe perspectieven bij gekomen. Denk bijvoorbeeld aan het perspectief van beperking (disability perspective): waarom lezen we in onze Bijbels nog steeds over 'een blinde' of over 'een verlamde' in plaats van over 'iemand die blind is' of 'iemand die verlamd is'? Alsof mensen samenvallen met hun beperking.[13] En hoe is het voor mensen die doof zijn om geconfronteerd te worden met uitdrukkingen als 'doof zijn voor Gods woorden' (bijvoorbeeld Jeremia 26:5)? Zulk taalgebruik stigmatiseert doof zijn. Zou die uitdrukking niet anders vertaald kunnen worden, bijvoorbeeld als: Gods woorden niet tot je door laten dringen; ongehoorzaam zijn.[14]

Op allerlei manieren kun je aandacht hebben voor de ander. De ander die wordt weggezet, negatief beschreven of genegeerd. En anders kijken leidt vaak tot anders lezen. Dit soort

13 Harris 1997, 213-214; zie ook hoofdstuk 5 van dit boek.

14 Interview met dovenpastor Hendrik Stevens op 10 februari 2025 door Heleen Zorgdrager. Het Interkerkelijk Dovenpastoraat werkt momenteel aan een bijbelvertaling in Nederlandse Gebarentaal (NGT) in samenwerking met Wycliffe Nederland. De vertaling van Marcus 1–5 in gebarentaal is inmiddels te bekijken op de website van de stichting Bijbel NGT, https://bijbelngt.nl/nt/marcus/.

leesperspectieven, van ecologisch tot postkoloniaal, kunnen zeer behulpzaam zijn om ons dingen in de tekst te laten zien die we eerder niet zagen. Natuurlijk is niet ieder onrecht in de vertaling op te lossen. De Bijbel gaat immers ook over geweld, dood, oorlog, pijn en verdriet. De teksten zijn door en door cultureel bepaald en in geen enkel opzicht neutraal. Maar dat geldt, zo beseffen we steeds beter, ook voor onze eigen taal die we in de vertaling hanteren. Met onze taal herscheppen we de teksten en dat is geen neutrale, puur linguïstische activiteit. De eerste generatie Bijbels met inclusief taalgebruik (Groot Nieuws) werd gemaakt vanuit de overtuiging dat de traditionele bijbelvertalingen exclusiever mannelijk taalgebruik hanteerden dan de brontekst zelf. Diezelfde overtuiging, maar nu veel radicaler uitgevoerd, typeert ook de BigS. Het streven is om iets recht te zetten ten opzichte van de traditie en om de brontekst op een nieuwe manier in het licht te zetten.

Dat er met die talige verschuiving ook een culturele verschuiving meekomt, valt moeilijk te ontkennen. De vraag is echter: is het ooit anders geweest? Is er ooit een bijbelvertaling geweest zónder culturele verschuivingen? Het antwoord is, denken wij, nee.

Vertalen: instrumenteel of contextueel?

Hiermee komen we op een fundamenteel punt. Wat is vertalen, wat gebeurt er in dat proces?[15] Lange tijd werd vertalen gezien als een proces van omzetting van de ene taal naar de andere, waarbij de betekenis de constante factor is. Taal is dan de grondstof waar de vertaler mee werkt en zijn of haar taalkundige expertise garandeert een zorgvuldige omzetting. De vertaler richt zich op 'wat er staat' en brengt dat getrouw over

15 Voor een uitgebreider beschrijving zie De Jong 2023.

in de doeltaal. Deze kijk op het vertaalproces, met equivalentie als fundament, beleefde haar hoogtepunt in de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw en werkt vandaag de dag nog altijd door in populaire ideeën over vertalen. Deze benadering brengt ruimte voor inclusief taalgebruik met zich mee op een manier die past bij haar feitelijke, objectieve inslag: het gaat dan om rechtzetten wat er in de vertaaltraditie is scheefgegroeid en om de Bijbel niet exclusiever laten klinken dan die is. Inclusiviteit als taalkundige hersteloperatie.

De afgelopen vijftig jaar is echter gaandeweg een ander beeld van het vertaalproces ontstaan. De instrumentele kijk op vertalen heeft daarbij plaatsgemaakt voor een contextuele kijk. We beseffen nu dat betekenis niet een gegeven is, maar een samenspel tussen tekst en context: de historische context van de brontekst én de context van de vertaling en haar lezers. Elke vertaling is gebouwd op interpretatie en interpretatie is altijd contextueel. Een vertaling is daardoor te zien als een afspiegeling van de oorspronkelijke tekst die bedoeld is voor en functioneert in een andere wereld dan die van de brontekst. Dat betekent niet dat je als vertaler opeens kunt doen wat je wilt. Het gaat hier namelijk niet om een nieuwe *aanpak*, maar om een nieuw *inzicht* in wat vertalen is en altijd is geweest: een complex proces van interpretatie en betekenisgeving, dat uitmondt in een nieuwe tekst. Hoewel die nieuwe tekst in allerlei opzichten op de brontekst lijkt, weerspiegelt hij ook zijn eigen context.

Enkele voorbeelden ter illustratie. Welke boeken je in de Bijbel precies aantreft, verschilt per geloofstraditie. Zo kun je de theologie van een vertaling deels al afleiden uit de selectie van opgenomen bijbelboeken en hun volgorde. Ook de manier waarop de godsnaam in het Oude Testament wordt weergegeven, vertelt iets over het karakter van de vertaling. Vervolgens kun je kijken of een vertaling gebruik maakt van inclusieve taal of juist niet. En dan heb je het hoofdlettergebruik in de Nederlandse vertalingen: veel vertalingen bieden hoofdletters in de

persoonlijke voornaamwoorden die verwijzen naar God (de controverse die aan de basis ligt van dit boek); in het Nieuwe Testament worden die hoofdletters ook voor Christus gebruikt. Maar hoe zit het met het Oude Testament: verwijzen die teksten ook naar Christus, of niet? Hier lopen de vertalingen uiteen. De HSV gebruikt zelfs hoofdletters in de verwijswoorden bij de mannelijke geliefde in het boek Hooglied, op grond van de interpretatie dat de twee geliefden staan voor Christus en de kerk. Een vertaling neemt altijd positie in.

Dat geldt ook voor alle inhoudelijke keuzes. Een mooi voorbeeld is de term *pistis Christou* in Romeinen 3:22 en Galaten 2:16, 3:22. Vaak wordt dit vertaald als 'geloof in Christus'. Sommige Engelse vertalingen kiezen echter op grond van recent exegetisch onderzoek voor 'faith/faithfulness of Christ' (CEB, NRSV-ue)[16]. Dan staat niet het geloof *in* Christus centraal, maar de trouw *van* Christus. Dit kleine verschil leidt tot een andere interpretatie van Paulus' brieven!

Dat maakt ons ervan bewust dat er een grote verantwoordelijkheid rust op de schouders van de vertalers en alle anderen die bij de besluitvorming betrokken zijn. Een vertaling volgt nooit dwingend uit de brontekst maar wordt gestuurd door interpretatie. Taal is bovendien geen neutrale grondstof om betekenis in uit te drukken, maar roept voorstellingen op en genereert daarmee betekenis. Juist door verschillende perspectieven te verkennen word je je daarvan beter bewust.

Daarmee wordt de ethiek van het vertalen een centraal onderwerp. Zolang je een instrumentele kijk op vertalen hebt – waarbij 'de tekst' of 'de betekenis' als een objectieve grootheid wordt gezien die in de vertaling zo goed mogelijk wordt benaderd

16 Ook de Naardense Bijbel heeft in Romeinen 3:22 'het geloof van Christus'. Ook de Statenvertaling vertaalt met 'van' maar tekent bij Galaten 3:22 aan dat dit als 'in' begrepen moet worden.

Register van bijbelplaatsen

Genesis
1 ..... 29, 62
1:1-2:3 ..... 29, 61, 62, ... 71, 76, 80
1:1-3 ..... 67, 68
1:21-25 72
1:26-29 72
1:27 20
1:29-30 76
1:30 72
1:31 74
2 62
2:2-3 20
2:2 74
2:3 62
2:4 ..... 46, 62
2:24 163
4:25-26 40
5 161
14:18-20 176
32:23-31 38
39 ..... 14, 29, 83, ... 84, 93
39:1 ..... 84, 87, 92
39:2 89
39:3-6 89
39:7 90
39:9 90
39:12-14 90
39:17-21 91
41 101

Exodus
3 ..... 39, 50, 60
3:14 39
3:15 ..... 40, 49
6:26 70
7:4 70
12:17 70
12:41 70
12:51 70
20:4 105
20:11 71
21:20-21 22

Leviticus
6:3 104
9:23 112
17–26 98
19:4 102
21 ..... 29, 98, 106, ... 107, 108, ... 109, 110, ... 111, 112, ... 114
21:16-24 ..... 97, 99, 100
22:17-25 103
25:6-7 76

Numeri
6 110
11:12 124

Deuteronomium
5:18 22
6 48
23:1 131
32:25 124

Rechters
12:5-6 89
13:17-18 39
16:25 91

Ruth
1:2 159

1 Samuel
15:3 124
16:12 90
17:42 90
22:19 124

2 Samuel
7:14 17
10:4-5 148
14:25 ..... 90, 100

1 Kronieken
2:1–4:23 158
2:13-17 157
2:16-17 159
2:17 158
2:50-51 159

Psalmen
1 18
8:3 124
96:2 40
103 ..... 53, 60
104:4 68
104:14 77
110:4 176

Hooglied
1:15-16 90
8:2 124

Jesaja
11:8 124
40–55 ..... 120, 122, ... 128, 129
40:27 126
41:8 ..... 117, 120
41:8-9 128
42:1-9 120
42:6 121
42:8 49
42:9 ..... 58, 121, ... 128
42:19 128
43:10 128
44:1 117
44:1-2 120
44:1-5 128
44:2 117
44:3-5 124
44:21 ..... 117, 120
45:4 ..... 117, 120, ... 128
48:20 ..... 117, 120, ... 128
49:1-9 120
49:3 ..... 117, 120, ... 128
49:14 126
50:4-11 120
52–53 ..... 121, 122, ... 125,126, ... 129, 130, ... 135
52:13–53:12 .. 30, 117, 118, ... 120,128
52:13 123
52:14 ..... 123, 126, ... 128
53 ..... 14, 126, 130